

AUTEURS
RON VAN WONDEREN
JOLINE VERLOOVE
HANNEKE FELTEN

Kennisplatform
Integratie &
Samenleving

JUNI 2020

VERKORTE RAPPORTAGE VAN BEVINDINGEN EN CONCLUSIES

Theorieën en aanpakken van polarisatie

Voorwoord en leeswijzer

De aandacht voor polarisatie in Nederland is groot. Gemeenten, politie, onderwijsprofessionals en sociaal werkers: velen zoeken naar houvast om het hoofd te bieden aan polarisatie. Wat doe je als groepen in de samenleving tegenover elkaar komen te staan? En hoe ga je om met oplopende spanningen tussen verschillende groepen burgers?

Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) heeft een verkenning uitgevoerd naar welke wetenschappelijke theorieën en praktijkaanpakken (met name) op lokaal niveau (wijken, gemeenten) en in de sociale sector toepasbaar zijn voor preventie van en omgaan met ongewenste polarisatie langs etnische en religieuze lijnen. Dit heeft geresulteerd in [een uitgebreid overzicht van theorieën en aanpakken](#), die nog niet eerder op deze wijze bij elkaar waren gebracht. In deze verkorte rapportage beschrijven we de belangrijkste bevindingen en conclusies. Welke theorie of aanpak is in welke situatie bruikbaar en waarom? Omdat situaties waarin polarisatie optreedt vaak complex zijn en er meerdere groepen bij zijn betrokken, hebben we ook bekeken of en hoe theorieën en praktijkaanpakken elkaar kunnen aanvullen of gecombineerd kunnen worden.

VOOR WIE?

Deze publicatie is primair bedoeld voor gemeenten en (sociaal) professionals (zoals handhaving, jongerenwerk, opbouwwerk) die meer handvatten willen hebben voor de aanpak van (ongewenste) polarisatie in het sociaal domein, om polarisatie vroegtijdig te signaleren en om houvast te creëren in situaties waar maatschappelijke spanningen (kunnen) ontstaan. In eerste instantie geldt dit voor de Nederlandse context maar handvatten zijn mogelijk ook toepasbaar in de Vlaamse context.¹

VERVOLG

Dit rapport is het resultaat van een verkennend onderzoek. In vervolg op deze verkenning wil KIS toewerken naar een 'overkoepelend model voor polarisatie' welke inzichtelijk maakt welke combinaties, of 'kruisbestuivingen', van theorieën en praktijkaanpakken mogelijk zijn bij de aanpak van ongewenste polarisatie. Tevens beoogt KIS om een aantal veelvoorkomende casussen uit te werken en te laten zien welke (combinaties van) relevante handelingsperspectieven mogelijk zijn, en waarmee je als gemeente of uitvoerend professional rekening moet houden bij de keuze van handelingsperspectieven.

¹ Ook onderwijsprofessionals kunnen inspiratie uit de theorieën en praktische aanpakken halen. Het rapport is echter niet primair voor de onderwijscontext geschreven.

Leeswijzer

De rapportage is als volgt opgebouwd:

Introductie.....	4
Theorieën voor de aanpak van ongewenste polarisatie	6
Praktijkaanpakken tegen ongewenste polarisatie	11
Schema voor toepassen van theorieën en praktijkaanpakken	17
Combineren van theorieën en praktijkaanpakken bij polarisatie.....	22
Vervolg op deze verkenning.....	24

Introductie

Polarisatie is *'de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie'* (definitie Rijksoverheid). Spanningen en segregatie kunnen verlopen langs etnische en religieuze lijnen, maar ook langs andere scheidslijnen in de samenleving. Zoals tussen arm en rijk, hoog- en laagopgeleid, politieke voorkeuren (bijvoorbeeld progressief versus conservatief) of langs actuele maatschappelijke thema's (bijvoorbeeld voor of tegen vaccinatie, 5G-zendmasten, windmolens, dierenrechten, klimaat, beheer Oostvaardersplassen et cetera). Polarisatie kan ook ontstaan vanuit groepen burgers ten opzichte van (beleid van) overheid en instituties. Denk bijvoorbeeld aan burgers die tegen de coronamaatregelen protesteren, of Groningers die actievoeren tegen het beleid van 'Den Haag' omtrent de gaswinning en de afhandeling van schade aan woningen. Polarisatie kan zich manifesteren op verschillende locaties, bijvoorbeeld in een buurt, op een school of op de werkvloer, maar ook in de politiek of op (sociale) media. Onze verkenning focust zich op de polarisatieprocessen waarbij etnisch-culturele-religieuze scheidslijnen direct of indirect een rol spelen.

Polarisatie kan worden gezien als een proces met meerdere fasen. De fase van polarisatie is medebepalend voor de keuze van een passende aanpak. KIS onderscheidt de volgende fasen bij polarisatie:

1. Rustfase (Het is 'koud', er zijn al wel risicofactoren aanwezig voor het ontstaan van polarisatie).
2. Ongemak (Het wordt 'ongezelliger'; ongemak naar elkaar, misverstanden, vervreemding).
3. Onderhuidse spanningen (Het 'schuurt'; onbehagen, irritaties, negatieve beeldvorming, toename wij/zij-gevoel, groepen vermijden contact).
4. Openlijke incidenten of escalatie.

In de eerste drie fasen vinden niet per se (al) openlijke incidenten plaats, maar kan polarisatie zich wel 'onderhuids' ontwikkelen. Het is belangrijk om dit tijdig te signaleren en te handelen. Het is beter om polarisatie preventief aan te pakken - in 'vredestijd' - dan als de polarisatie is geëscaleerd (Van Wonderen, 2019).

Polarisatie tussen groepen kent drie verschijningsvormen:

1. Denken (negatief denken tussen groepen, vooroordelen)
2. Voelen (ongemak, spanningen, irritaties, angst)
3. Gedrag (ontwijkend gedrag, negatief gedrag, conflicten)

Deze verschijningsvormen manifesteren zich vaker in een bepaalde fase van polarisatie, maar kunnen ook gelijktijdig optreden. Bijvoorbeeld, in de escalatiefase kan naast openlijke incidenten tegelijkertijd ook sprake zijn van vooroordelen en negatieve gevoelens tussen groepen.

Polarisatie kent een eigen dynamiek waarbij verschillende identiteiten steeds meer tegenover elkaar lijken of komen te staan. De hoeveelheid (negatieve) ideeën over elkaar nemen toe terwijl de redelijkheid afneemt. Gevoelens en emoties worden steeds belangrijker, en feitelijke informatie heeft steeds minder impact. Wij en zij worden dan tegenover elkaar gestelde identiteiten die ogenschijnlijk wezenlijk van elkaar verschillen. Een nuancering hierop is dat binnen 'gepolariseerde groepen' vaak sprake is van een relatief groot aantal personen die zich minder expliciet uitspreken, genuanceerd zijn en tegenstellingen minder zwart-wit zien. Tevens is binnen groepen die 'tegenover elkaar' staan altijd sprake van subgroepen (of: subidentiteiten) die onderling ook weer van elkaar verschillen, en soms ook overlappen met subidentiteiten van de 'andere groep'. Zowel het aanspreken van mensen uit het 'genuanceerde midden' als het zichtbaar maken van subidentiteiten binnen groepen biedt kansen voor depolarisatie-strategieën, zoals we in dit rapport zullen toelichten.

Anders dan vaak wordt gedacht is polarisatie niet altijd onwenselijk; het kan voor de samenleving ook productief zijn en de emancipatie van minderheidsgroepen in gang zetten. Als groepen die eerder minder rechten hadden of structureel gediscrimineerd werden voor zichzelf opkomen, dan levert dit tijdelijk spanningen op in de samenleving. Deze spanningen kunnen uiteindelijk leiden tot een nieuw maatschappelijk evenwicht. Voorbeelden hiervan zijn het vrouwenkiesrecht, de afschaffing van de slavernij en de emancipatie van de homobeweging in de jaren '80.

Polarisatie kan echter ook bestaande verschillen verscherpen waardoor ze tot hardnekkige tegenstellingen uitgroeien en groepen niet meer constructief met elkaar kunnen communiceren. We spreken dan van ongewenste polarisatie. Om daar wat aan te doen, moet je weten waar polarisatie vandaan komt, bij wie het speelt en welke factoren een rol spelen in het ontstaan en de ontwikkeling ervan.

ONDERZOEKSVRAGEN

(1) Welke theorieën en aanpakken zijn beschikbaar die (met name) op lokaal niveau (wijken, gemeenten) en in de sociale sector bruikbaar zijn voor preventie van en omgaan met ongewenste polarisatie?

(2) Welke theorie of aanpak is in welke situatie bruikbaar en waarom? En hoe kunnen theorieën en aanpakken gecombineerd worden?

METHODE

In de verkenning hebben we drie methoden gebruikt om mogelijke theorieën en aanpakken te identificeren. De eerste methode is het bestuderen, bundelen en interpreteren van wetenschappelijke én 'grijze' literatuur als elementen van mogelijke modellen. Om een theorie op te nemen in een model, hebben we meerdere criteria gehanteerd. De theorie moet:

- handvatten bieden voor toepassing in de praktijk (handelingsperspectief);
- wetenschappelijke gefundeerd/onderbouwd zijn;
- niet op zichzelf staan maar aansluiten bij andere theorieën, opdat deze gezamenlijk een denkkader kunnen vormen welke toepasbaar zijn voor het begrijpen van en omgaan met ongewenste polarisatie.

De tweede methode die we hebben toegepast, is het identificeren van bestaande (concrete) aanpakken die relevant kunnen zijn voor de aanpak van ongewenste polarisatie. Sommige van deze aanpakken worden nog weinig toegepast in de praktijk om polarisatie aan te pakken, maar bieden wel veel handelingsperspectief.

Omdat niet uitgesloten kan worden dat er nog andere bruikbare theorieën of aanpakken zijn, hebben we onze bevindingen voorgelegd aan experts op het gebied van polarisatie². We legden hen de vraag voor welke andere relevante theorieën of aanpakken zij kennen. Ook is hen gevraagd om de beschrijving van de huidige theorieën of aanpakken kritisch te bekijken en van feedback te voorzien. Dankzij de kritische reflectie van de experts hebben we onze bevindingen verder aangescherpt.

2 Zie het [uitgebreide rapport](#) voor een overzicht van geraadpleegde experts.

Theorieën voor de aanpak van ongewenste polarisatie

We hebben zeven wetenschappelijke theorieën geïdentificeerd met duidelijke relevantie voor de aanpak van ongewenste polarisatie. Dit zijn ³:

1. Het bevorderen van positief contact tussen groepen (contacttheorie)
2. Het bevorderen van het besef dat mensen tot meerdere groepen behoren (meerdere identiteiten hebben)
3. Het creëren van een gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteit
4. Het zichtbaar maken van verschillen tussen subgroepen (binnen een overkoepelende groepsidentiteit)
5. Het verminderen van verlies- en angstgevoelens
6. Het bevorderen van intersectioneel denken en het verminderen van machtsongelijkheid
7. Het bevorderen van de legitimiteit van de overheid bij de aanpak van polarisatie

THEORIEËN 1, 2, 3 EN 4: CONTACT EN IDENTITEIT

De eerste vier theorieën (bevorderen van positief contact tussen groepen, bevorderen besef dat mensen meerdere identiteiten hebben, creëren van een gemeenschappelijke, verbindende groepsidentiteit en verschillen binnen een groep zichtbaar maken) hebben met elkaar gemeen dat ze allemaal gebaseerd zijn op sociale identiteitstheorie. Deze stelt dat het behoren tot een groep en het verschillen van andere groepen, belangrijk zijn voor iemands identiteit. Deze theorieën sluiten goed op elkaar aan en kunnen ook goed in combinatie met elkaar gebruikt worden. Gemeenschappelijk aan deze theorieën is dat van buitenaf, bijvoorbeeld door gemeenten of sociaal professionals, invloed kan worden uitgeoefend op percepties van groepsidentiteiten en het belang daarvan.

Als mensen negatief of zelfs vijandig staan tegenover andere groepen maar (mensen uit) deze groepen nauwelijks kennen, is het zinvol om *positieve, verbindende contacten tussen deze groepen te bevorderen* (theorie 1). Hierdoor kunnen stereotypen en negatieve beelden worden doorbroken. Het idee dat alléén contact tussen groepen voldoende is om vooroordelen te verkleinen en positieve beeldvorming te bevorderen, is echter onjuist. Oppervlakkige of als negatief ervaren contacten kunnen juist contraproductief zijn en polarisatie versterken. Positieve beeldvorming en minder polarisatie door contact ontstaan alleen als contacten overbruggend zijn en de ervaren kwaliteit van het contact goed is: het gaat om positieve contacten waarin een gevoel van angst verminderd wordt en een gevoel van empathie voor de ander vergroot wordt.⁴ Hoe duurzamer, positiever en intensiever het contact, hoe groter de kans dat positiever beeldvorming tussen groepen bekijft. In de context van wijken wordt dit beschreven door treden op de zogeheten 'bindingsladder'. Initiatieven en interventies in wijken lijken de meeste kans op resultaat te bieden als mensen niet worden aangesproken op wat hun scheidt (hun etnische, religieuze of culturele achtergrond) maar juist op hun bindt (zoals hun rol als ouder, buurtbewoner of sporter, gemeenschappelijke doelen, belangen en identiteiten). Volgens onderzoeken zijn vooral projecten effectief die gebaseerd zijn op gedeelde interesses en/of gedeelde belangen (zoals mentorprojecten, samen sporten, samen de buitenruimte schoner en leefbaarder maken).

³ Een nadere onderbouwing van de theorieën vind je in het [uitgebreide rapport](#).

⁴ Naast deze belangrijke voorwaarden zijn er nog meer criteria voor contact om polarisatie effectief te verminderen. In de uitgebreide rapportage worden deze nader benoemd.

Contacttheorie is goed toepasbaar in situaties dat er 'onderhuidse spanningen' zijn. Maar ook in situaties dat er al conflict is heeft deze theorie zijn waarde bewezen. Soms kan in conflictsituaties het stimuleren van contact tussen verschillende groepen zinvol zijn. Dialoog is daarbij lang niet altijd de meest geschikte vorm; soms werkt het juist goed om mensen samen dingen te laten doen, samen aan een doel te laten werken en de 'schouders er onder te zetten' waardoor een gevoel van gemeenschappelijkheid kan ontstaan tussen mensen die eerder weinig van elkaar wilden weten of vijandig stonden tegenover elkaar.

Theorieën 2, 3 en 4 kunnen worden toegepast als sprake is van 'onderhuidse spanningen' maar (nog) geen escalatie. Gemeenten, handhavers en sociaal werkers kunnen inzichten uit deze theorieën toepassen wanneer er weinig overbruggend contact is tussen groepen en mensen erg in vooroordelen en 'hokjes' denken. De volgende toepassingen van de theorieën worden in het uitgebreide rapport nader uitgewerkt.

- Om een sterke voorkeur voor de eigen groep te verminderen (en een positievere houding naar andere groepen te bevorderen), is een mogelijke oplossing *het vergroten van het besef dat mensen onderdeel zijn van meerdere groepen tegelijkertijd* (theorie 2). Ofwel: andere mensen behoren dan de ene keer tot je 'outgroup' en de andere keer tot je 'ingroup'. Spanningen tussen groepen kunnen afnemen indien bij leden uit beide groepen het besef wordt bevorderd, dat zij óók verschillende andere identiteiten hebben. En dat deze identiteiten kunnen overlappen met mensen uit de andere groep (bijvoorbeeld 'voetballer', 'moeder', 'Amsterdammer', 'natuurliefhebber' en talloze andere 'identiteiten'). Door het ervaren van gemeenschappelijkheden met anderen buiten de eigen groep, kan de interesse en daarmee een positiever beeldvorming ten aanzien van die 'anderen' worden vergroot.
- Het kan zinvol zijn om in communicatie of beleid niet over algemene, eenduidige 'bevolkingsgroepen, culturen of religies' te spreken, maar *overstijgende, verbindende groepsidentiteiten* te creëren voor polariserende groepen (theorie 3). Het is dan niet de bedoeling om bestaande groepsidentiteiten niet meer te noemen, maar wel om ook verbindende identiteiten te vinden. Dus: creëren van nieuwe overstijgende categorieën zonder de oude categorieën af te breken. Bevorder kortom duale identiteiten.
- Tevens kan het zinvol zijn om in communicatie of beleid verschillen tussen *subidentiteiten (en individuen) zichtbaar te maken binnen groepen met verschillende etnische, culturele of religieuze achtergronden* (theorie 4). Mensen die negatief denken over een bepaalde 'outgroup', denken niet per se over alle subidentiteiten binnen die groep negatief. Subidentiteiten kunnen immers zeer van elkaar verschillen in kenmerken, opvattingen en gedrag. In het algemeen kan worden gesteld dat deconstructie van een outgroup in subidentiteiten, ofwel het zien van de diversiteit binnen de groep, het oordeel over de outgroup positief beïnvloedt (en daarmee polarisatie vermindert). De 'outgroup' kan hiertoe gedeconstrueerd worden naar de verschillende subidentiteiten die binnen groepen bestaan, en die overeenkomen met de subidentiteiten binnen de eigen groep (bijvoorbeeld zelfde sekse, leeftijdsgroep, opleiding, werk, motivaties, maatschappelijke opvattingen, interesses, et cetera). Als een 'outgroup' niet meer als één cohesieve groep wordt gezien waarin iedereen hetzelfde is, ontstaan er meer mogelijkheden tot identificatie met individuen uit die outgroup. Voor beleid, media en maatschappelijke organisaties liggen hier mogelijkheden om ervoor te zorgen dat in communicatie niet over algemene 'bevolkingsgroepen, culturen of religies' wordt gesproken, maar dat er meer aandacht komt voor mogelijkheden tot identificatie tussen de wederzijdse subidentiteiten die zowel binnen de in- als outgroup zijn te vinden. Bij het bevorderen van ontmoetingen tussen groepen, ligt de opgave van de overheid en maatschappelijke organisaties er eveneens in om de diversiteit en vele (deels overlappende) groepen binnen de samenleving zichtbaar te maken.

THEORIE 5: VERMINDEREN VAN VERLIES EN ANGSTGEVOELENS

In een samenleving die steeds complexer, diverser, internationaler en digitaler wordt, ervaart een groot aantal mensen 'verliesgevoelens' van wat wordt gezien als de eigen 'cultuur', tradities, normen en waarden. Niet iedereen kan meekomen met de snelle veranderingen in de samenleving; mensen ervaren een verlies aan controle en voelen de 'vaste grond' onder hun voeten verdwijnen. Men grijpt dan eerder terug op wat vertrouwd is. Voorbeelden van verliesgevoelens in de directe leefomgeving van mensen zijn een verlies van sociale verbanden en minder thuis voelen in de eigen wijk en gevoelens van vervreemding. Op het niveau van de Nederlandse samenleving spelen zorgen en verwarring over wat (nog) de Nederlandse identiteit is en over vrijheden en (culturele) vanzelfsprekendheden in de Nederlandse samenleving die onder druk zouden komen te staan. Het ervaren van 'verliesgevoelens' kan ertoe bijdragen dat mensen minder positief over andere groepen denken of hen zelfs vijandig bejegenen. Wanneer burgers weerstand, angst of boosheid ervaren, kan getracht worden om *'angst- en verliesgevoelens te verminderen'* (theorie 5).

Theorie 5 is bruikbaar als denkkader in meerdere situaties wanneer er weerstand, angst of boosheid wordt ervaren, en hierdoor tegenstellingen tussen groepen scherper worden ervaren. Deze polarisatie kan zowel onderhuids aanwezig zijn (in de fasen van ongemak en onderhuidse spanningen) als aan de oppervlakte (openlijke incidenten). Idealiter wordt dit denkkader preventief ingezet, wanneer angsten en weerstand sluimeren. Dit denkkader is ook bruikbaar wanneer concrete gebeurtenissen in aantocht zijn, zoals de komst van nieuwe groepen of bijbehorende voorzieningen in een wijk. In het uitgebreide rapport worden de volgende toepassingen van de theorie uitgewerkt:

- Analyseer de uitingen van boosheid. Om wat voor 'type boze of bezorgde burger' gaat het (bijvoorbeeld: bezorgde of angstige burgers die zich oprecht zorgen maken om een gebrek aan woningen of onveiligheid in de buurt; of structureel boze burgers die over 'van alles' boos zijn, waarbij boosheid over de multiculturele samenleving eerder gevolg dan oorzaak is)? Probeer vervolgens per type een aanpak uit te werken.
- Luisteren naar bezorgdheid en in kaart brengen van deze zorgen. Als je rekening wilt houden met wat er leeft onder burgers, wat hun zorgen en verliesgevoelens zijn, neem hun bezorgdheid dan serieus. Inzicht in ideeën, beelden en gevoelens van burgers kan helpen om bezorgdheid onder burgers te herkennen en te duiden; om op meer effectieve wijze contact te leggen en te communiceren met burgers; en tot breed gedragen oplossingen te komen.
- Inzetten op burgerparticipatie – oftewel het betrekken van en de betrokkenheid van burgers bij overheidsbeleid – kan mogelijk helpend zijn om bezorgdheid bij burgers te verminderen. Een voorbeeld hiervan is 'waarderend co-creëren'.
- Zet in op het versterken van zelfvertrouwen en identiteit, vooral bij jongeren. Weerbaarheidsversterking kan zelfredzaamheid en het gevoel van eigenwaarde van mentaal kwetsbare jongeren vergroten, en hen aldus weerbaarder maken tegen extreme gedachten of beïnvloeding door radicale personen. Deze werkwijze sluit aan bij onderzoeken die aangeven dat als mensen zich minder aangevallen of bedreigd voelen, de houding naar 'outgroups' wordt verbeterd.
- Communiceer inclusief. In superdiverse wijken, waar de meerderheid uit minderheden bestaat, kan ingezet worden op het ontwikkelen van gemeenschappelijke identiteiten waarmee iedereen in de stad zich verbonden kan voelen. Dit vraagt om inclusieve communicatie op basis van overeenkomstige behoeften en belangen en/of gedeelde identiteiten. Stel vast welke lokaal relevante deelidentiteiten van belang zijn in het desbetreffende communicatievraagstuk.

THEORIE 6: INTERSECTIONEEL DENKEN BEVORDEREN EN MACHTSONGELIJKHEID VERMINDEREN

In veel situaties is er sprake van machtsongelijkheid tussen verschillende mensen en hebben mensen niet evenveel middelen of zeggenschap op basis van bijvoorbeeld hun afkomst, huidskleur, sekse of seksuele voorkeur. Indien een van de betrokken groepen op een bepaald aspect wordt gezien als de norm, in tegenstelling tot de andere groep, kan het denkkader van *'intersectioneel denken'* in overweging worden genomen. Het denkkader van 'intersectioneel denken' is toepasbaar in situaties waarin machtsverschillen spelen tussen mensen op basis van hun sekse, afkomst, religie, seksuele voorkeur, huidskleur of andere categorieën. Het gaat dan niet om gelijkwaardige groepen mensen die over en weer vooroordelen hebben naar elkaar, maar om een ongelijkwaardige situatie waarin de ene groep mensen op basis van hun kenmerken (zoals sekse, afkomst, seksuele voorkeur) meer te zeggen heeft dan de andere groep mensen. Wanneer de mensen in de ongelijkwaardige positie daartegen in verzet komen (emancipatie) kan er een situatie van polarisatie ontstaan. Maar die situatie is lang niet altijd ongewenst; zoals hierboven is benoemd kan het ook zorgen voor een nieuw evenwicht waarin de macht beter verdeeld is tussen de groepen. Het benoemen en zichtbaar maken van de verschillen in macht is vaak een eerste stap hierbij.

In het uitgebreide rapport worden de volgende toepassingen van de theorie uitgewerkt:

- Analyseer bij polarisatie of sprake is van een 'emancipatiebeweging' waarbij een groep opkomt voor diens rechten en een betere positie, en of dit weerstand oproept bij mensen die de machtsongelijkheid willen behouden. Vanuit het intersectioneel denken is zo'n groep niet (ongewenst) aan het polariseren, maar polariseren zij om te emanciperen. Polarisatie heeft als doel om ongelijke machtsverhoudingen te veranderen. Intersectioneel denken betekent dat rekening moet worden gehouden met deze emancipatie en die zo mogelijk te faciliteren.
- Een andere suggestie is om 'groepen' niet als uniform te zien. Binnen groepen migranten, homoseksuelen of mensen met een beperking spelen ook weer verschillen. Oog voor die verschillen is volgens het kruispuntdenken cruciaal. Het is aan te bevelen om als overheid niet te spreken met alleen één groepje mensen of één organisatie, maar meerdere (sub)groepen te ondersteunen in hun emancipatie of empowerment.

THEORIE 7: BEVORDEREN VAN DE LEGITIMITEIT VAN DE OVERHEID BIJ DE AANPAK VAN POLARISATIE

Deze theorie stelt dat polarisatie tussen bevolkingsgroepen kan worden aangejaagd of gedempt door het optreden en ervaren van legitimiteit van en vertrouwen in de overheid (volgens burgers). Als een groep zich minder gerepresenteerd voelt door de overheid neemt de kans op polarisatie toe. Volgens de theorie is ook de kans groter dat in een dergelijke situatie, waarbij het vertrouwen in de overheid is afgenomen of zelfs verloren is, de situatie escaleert en er naar geweld wordt gegrepen. De zelfreflectie op de eigen legitimiteit, handelen en rol is voor elke overheidsorganisatie onmisbaar en noodzakelijk voorafgaande aan de keuze voor een aanpak. Omdat verlies van legitimiteit van de overheid boosheid vanuit burgers naar de overheid en polarisatie tussen groepen kan bevorderen, is volgens de theorie een meer reflectieve overheid vereist.

In het uitgebreide rapport worden de volgende toepassingen van de theorie uitgewerkt:

- Wees reflectief op je eigen legitimiteit en handelen; en de rol die je als landelijke/lokale overheid, maatschappelijke organisatie of uitvoerend professional speelt bij polarisatie. Overheden of sociaal professionals kunnen soms ongewild bijdragen aan de polarisatie, bijvoorbeeld als burgers het gevoel hebben dat niet naar hen wordt geluisterd, zij niet betrokken worden, zorgen niet serieus worden

genomen, dingen worden doorgedrukt 'van hogerhand' of als de wijze en 'toon' van communiceren niet aansluit bij de beleving van bewoners.

- Burgers willen erkenning van hun zorgen en inzicht in de afweging die hun overheid maakt. Geef inzicht in de afwegingen van de overheid via 'dilemmalogica'. Dit is een manier van communiceren over problemen met een focus op het depolariseren van de relatie tussen de overheid en burgers. Een hulpmiddel hiervoor is dilemmalogica, zie hiertoe 'praktijkaanpak 11' in het rapport.
- Neem kennis van ervaringen van burgers en hoe zij aankijken tegen bepaalde problemen. Belangrijk is om met kritische burgers in gesprek te gaan en hen te beschouwen als onderdeel van de 'civil society': burgers die het beste willen doen voor de samenleving.
- Durf als overheid openlijk stelling te nemen tegen extremisme en discriminatie, wanneer een groep of gebeurtenis in strijd is met de Nederlandse grondwet.
- Verbeter je informatiepositie door vroege signalen van polarisatie vanuit verschillende domeinen bij elkaar te brengen. Breng binnen de gemeente of wijk ambtenaren en uitvoerend professionals uit verschillende domeinen (waaronder sociaal- en veiligheidsdomein, beleid én wijkcoördinatoren) bijeen om samen kennis en signalen uit te wisselen en mogelijke aanpakken te bespreken.

Het denkkader van deze theorie is vooral bruikbaar voor de (lokale) overheid om duidelijk te kunnen kijken naar de rol die zij spelen in een proces van polarisatie, en hoe zij zonodig (indien hun handelen polarisatie eerder lijkt aan te jagen dan te verminderen) dit handelen kunnen aanpassen. De theorie is bruikbaar in verschillende fases van polarisatie: enerzijds in een vroeg stadium van polarisatie waarbij het vertrouwen tussen overheid en burgers in het geding is, maar gesprek nog wel mogelijk is. Ook indien polarisatie is geëscaleerd tot conflicten of agressie tussen groepen, biedt deze theorie mogelijkheden om duidelijk stelling te nemen en te reflecteren op de rol die de overheid kan spelen bij het verder de-escaleren van een conflict.

Praktijkaanpakken tegen ongewenste polarisatie

We hebben negen praktijkaanpakken geïdentificeerd die toegepast kunnen worden tegen ongewenste polarisatie.⁵ Dit zijn:

8. Denkkader polarisatie van Bart Brandsma
9. KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen
10. Deep Democracy
11. Dilemmalogica
12. Open Space Technology
13. Geweldloze communicatie
14. Thomas-Kilmann model van conflict management
15. Social engineering
16. Socratisch gesprek

PRAKTIJKAANPAK 8: DENKKADER POLARISATIE VAN BART BRANDSMA

Bart Brandsma heeft drie basiswetten opgesteld die van toepassing zijn op polarisatie:

1. Polarisation is een gedachteconstructie: mensen gaan in termen van wij en zij denken, aan de hand van stereotiepe beelden.
2. Polarisation heeft 'brandstof' nodig om uit te kunnen groeien tot tegenstellingen en spanningen tussen groepen.
3. Polarisation kent een eigen gevoelsdynamiek, met een aantal wetmatigheden. Bij toenemende polarisation komen twee identiteiten steeds meer tegenover elkaar te staan. De hoeveelheid (voor)oordelen over de ander neemt toe terwijl de redelijkheid afneemt. Gevoelens en emoties worden steeds belangrijker, en feitelijke informatie heeft steeds minder impact.

Brandsma onderscheidt meerdere rollen binnen een polarisatieproces. De **'pusher'** bevindt zich op één van beide polen en levert voortdurend brandstof aan de polarisatie door de tegenpool verdacht te maken en zoveel mogelijk medestanders te werven uit het midden. De ietwat gematigder **'joiner'** heeft gekozen voor een van de polen, maar is nog bereid tot het voeren van een gesprek. Het **'stille midden'** is de grootste groep burgers. Zij nemen in een debat een neutrale of genuanceerde positie in. Als de polarisatie toeneemt worden mensen in het stille midden steeds meer gedwongen om een keuze te maken en verdwijnt het midden.⁶

Interventies om polarisatie tegen te gaan, dienen zich te richten op het versterken van de weerbaarheid van 'het midden' tegen de druk vanuit de polen, en moeten dus juist niet op 'polen' of 'aanstichters' gericht worden. Dat zou niet alleen vergeefse moeite zijn, maar juist 'brandstof' geven aan een polarisatieproces. Volgens Brandsma zijn vier zogeheten *'game changers'* cruciaal om polarisatie te kunnen verminderen, namelijk het veranderen van doelgroep ('investeer in het midden in plaats van in de polen'), onderwerp ('draait de polarisatie echt rond de identiteit van de twee groepen of polen, of spelen er andere zaken'), positie ('bouw vanuit het midden aan verbinding') en toon ('stel vragen om te achterhalen wat de dieperliggende kwesties zijn').

⁵ Een uitgebreider beschrijving van de praktijkaanpakken vind je in het uitgebreide rapport.

⁶ Hiernaast onderscheidt Brandsma nog twee andere rollen: de bruggenbouwer en de zondebok. Zie het uitgebreide rapport voor een nadere toelichting op deze rollen.

Dialogo is volgens Brandsma eveneens een mogelijke methode om polarisatie aan te pakken, maar timing is hierbij cruciaal. Tijdens het interventiestadium van polarisatie (escalatie- en onderhoudsfase van het conflict) heeft dialogo volgens Brandsma geen zin. In dat stadium willen en kunnen de betrokken partijen niet naar elkaar luisteren, en zou dialogo alleen maar de polarisatie versterken. Enkel in de drie overige stadia heeft het zin om partijen en polen bij elkaar te brengen voor dialogo.⁷

Het denkkader van Brandsma is inzichtelijk en overzichtelijk. Het biedt inzicht in polarisatieprocessen en de verschillende rollen die personen of groepen kunnen spelen in het aanjagen of verminderen van polarisatie. En het biedt handelingsperspectief om polarisatie te verminderen (de 'gamechangers'). Het denkkader van Brandsma wordt in de praktijk veelal toegepast als sprake is van polarisatie tussen duidelijk omschreven groepen of polen, en sprake is van een fase van zichtbare spanningen of incidenten. Doelgroepen die dit denkkader toepassen zijn onder meer burgemeesters en medewerkers van Openbare Orde en Veiligheid (OOV) van gemeenten. De toepassing van het denkkader is echter breder dan dit, het biedt ook inzichten voor bijvoorbeeld sociaal professionals om de dynamiek van ongewenste polarisatie te kunnen begrijpen en bij te dragen aan oplossingen hiervoor.

De toepassing van het denkkader van Brandsma kent echter ook enkele beperkingen, zoals in contexten waarin polarisatie (nog) niet openlijk is maar onderhuids; waarin sprake is van diffuus onbehagen (zoals vaak het geval is bij 'bange of boze burgers'); waarin polarisatie tussen groepen ontstaat 'van onderop' door negatieve interacties tussen groepen zonder dat sprake is van een duidelijke 'pusher'; waarin polarisatie bij nader inzien veroorzaakt wordt door een emanciperende strijd voor gelijke rechten; of waarin sprake is van 'verticale polarisatie' tussen burgers en overheid. In deze contexten kan gekeken worden naar de andere theorieën en praktijkpakketten in dit rapport. Ook is het mogelijk om inzichten en methoden uit het denkkader van Brandsma te combineren ('kruisbestuiven') met inzichten en methoden uit andere theorieën en praktijkpakketten.

PRAKTIJKAANPAK 9: KIS-ANALYSEMODEL POLARISATIE EN OPLOSSINGEN

KIS heeft een analysemodel ontwikkeld voor de structurele analyse van verschijningsvormen, oorzaken/risicofactoren en oplossingsrichtingen voor polarisatie. Het model beschrijft dat op locaties waar mensen uit verschillende bevolkingsgroepen elkaar regelmatig tegenkomen, zoals multiculturele wijken en scholen, polarisatie 'van onderop' kan ontstaan door ongemak in dagelijkse contacten/ervaringen tussen groepen. Er hoeft dus niet altijd sprake te zijn van 'pushers' in de buurt om polarisatie aan te jagen. Polarisatie in wijken begint veelal met 'kleine ongemakken' en niet vanuit grote thema's zoals religieuze -en culturele verschillen. Het gaat in de eerste plaats om de ervaren kwaliteit (positief of negatief) van de ervaringen tussen bevolkingsgroepen. Verschillende identiteiten spelen aanvankelijk een ondergeschikte rol. Bijvoorbeeld, het kan buurtbewoners zonder een migratieachtergrond veelal weinig schelen of de burens christenen of moslims zijn (en of de buurvrouw wel of geen hoofddoek draagt), zolang prettig onderling contact mogelijk is en er geen overlast wordt ervaren.

⁷ Brandsma onderscheidt zeven fasen van conflict: voorbereidingsfase, intensificatiefase, escalatiefase, onderhoudsfase, toenaderingsfase, herkenningfase en verzoeningsfase. Wat betreft het handelingsperspectief bij polarisatie onderscheid Brandsma vier stadia: preventiestadium, interventiestadium, bemiddelingsstadium, verzoeningsstadium. Zie het uitgebreide rapport voor een nadere toelichting op deze fasen en stadia.

Het 'KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen' bestaat uit de volgende 8 dimensies:

1. Verschijningsvormen van polarisatie?
2. Fase(n) van polarisatie?
3. Welke groepen zijn betrokken bij de polarisatie?
4. Waar (locatie) is sprake van polarisatie?
5. Wat zijn oorzaken/risicofactoren van polarisatie?
6. Wat zijn triggerfactoren voor polarisatie?
7. Rol overheid/professionals/organisaties bij polarisatie?
8. Welke positieve krachten kunnen de polarisatie verminderen?

Dit model gaat uit van een integrale, multidisciplinaire aanpak en het samen 'kijken' en 'onderzoeken' van polarisatie. Het model kan worden gebruikt door eerstelijnsprofessionals vanuit zowel het sociaal- als het veiligheidsdomein, evenals wijkcoördinatoren van gemeenten, om meer inzicht te krijgen in polarisatie in buurten, polarisatie en onderliggende problematieken vroegtijdig te signaleren en daadkrachtig aan te pakken. Vroegtijdig signaleren van polarisatie wil zeggen: als spanningen nog onderhuids zijn. Vaak wordt polarisatie benaderd vanuit openbare orde en veiligheid, waarbij er al sprake is van zichtbare incidenten en escalatie. 'Onderhuidse' spanningen komen echter veel vaker voor dan openlijke incidenten. Sociaal professionals zoals jongerenwerkers, opbouwwerkers, maatschappelijk werkers en huismeesters van corporaties hebben spanningen soms allang zien aankomen, voordat deze 'zichtbaar' worden. Het model stimuleert dat professionals die actief zijn in een wijk elkaar opzoeken in verschillende fasen van polarisatie en hun ervaringen bij elkaar te brengen, om zo tot een gelaagdere en mogelijk meer effectieve aanpak te komen.

In contexten waarin al wel sprake is van openlijke, zichtbare polarisatie of incidenten kan het model worden toegepast om vast te stellen hoe de polarisatie is ontstaan.

Het model is een aanvulling/verdieping op het denkkader van Brandsma omdat het een specifieke focus heeft: de buurt of school als context, vroegtijdigheid van signaleren, structurele analyse en actiegericht voor de buurt. Het model biedt concrete oplossingsrichtingen voor polarisatie in buurten. Structurele analyse van polarisatie wil zeggen: vanuit verschillende domeinen (sociaal én veilig) gezamenlijk analyseren en duiden van verschijningsvormen en oorzaken van polarisatie. Op basis van de uitkomsten van de structurele analyse suggereert het model oplossingsrichtingen voor overheden, politie en sociaal professionals voor de aanpak van polarisatie. Omdat buurten onderling zeer kunnen verschillen in onderliggende problematieken en dynamiek, is het raadzaam een dergelijke structurele analyse te maken opdat concrete oplossingen mogelijk worden.

PRAKTIJKAANPAKKEN GERICHT OP DIALOOG EN 'BOVEN TAFEL' HALEN VAN ONUITGESPROKEN FRICTIES: 10, 12, 13, 14 EN 16

We hebben vijf praktische aanpakken geïdentificeerd met behulp waarvan dialoog tussen 'gepolariseerde groepen' kan worden bevorderd/gefaciliteerd. En waarmee bovendien onuitgesproken of onderhuidse ongenoemens of fricties aan de oppervlakte kunnen worden gebracht, welke ten grondslag kunnen liggen aan de polarisatie of deze kunnen versterken. De methoden verschillen onderling in focus en werkwijzen, maar delen de bovengenoemde twee aspecten.

Deep Democracy (praktijkaanpak 10) is een trainingsmethode rond groepsdynamiek en besluitvorming, die wordt ingezet om in organisaties of binnen sociale groepen een zo hoog mogelijk draagvlak te bereiken voor besluiten die moeten worden genomen, en voor een constructieve omgang met tegenstellingen, meningsverschillen of conflicten. De methodiek zorgt ervoor dat niet alleen de 'luidste stemmen' worden gehoord, maar dat zoveel mogelijk stemmen hoorbaar worden. De methode kan worden toegepast om polarisatie te identificeren, te onderzoeken, bespreekbaar te maken, en beslissingen te nemen met een zo hoog mogelijke consensus onder de betrokken groepen of te komen tot een gedeeld normatief kader. Zonder conflicten te ontkennen maar juist te onderzoeken: tegenstellingen en botsende meningen worden op een wederzijds respectvolle wijze met elkaar onderzocht.

De methode *Deep Democracy* kan worden toegepast als er sprake is van ongemak of onderhuidse spanningen, maar nog geen sprake is van openlijke polarisatie of escalatie. De technieken zijn geschikt voor allerlei contexten en soorten groepen/organisaties; van zeer kleine groepen tot heel groot. Vertrekpunt in de methode is dat er gemeenschappelijke belangen zijn, maar dat ook fricties boven tafel moeten worden gehaald. Door verschillen tot in de puntjes te onderzoeken wil men ontdekken wat de tegenpolen verbindt. Hoewel *Deep Democracy* vooral wordt toegepast binnen organisaties, kan het als dialoogmethode ook worden toegepast, mits goed begeleid, om polarisatie in andere contexten te verkennen, bespreekbaar te maken en naar gemeenschappelijkheden te zoeken. Ook een dialoogsessie op gemeentelijk niveau tussen groepen zou volgens de methodiek van *Deep Democracy* uitgevoerd kunnen worden.

Door allereerst 'de tegenstellingen aan te scherpen' om later tot verbinding te kunnen komen, kiest *Deep Democracy* voor een ander perspectief dan het denkkader van Brandsma, waarin er naar wordt gestreefd om geen 'brandstof' (aandacht) voor de 'polen' te geven, verschillen niet te benadrukken, maar te focussen op de middengroepen en te zoeken naar verbindingen/ gemeenschappelijkheden.

'Open Space Technology', 'Geweldloze communicatie', 'Thomas-Kilmann model van conflictmanagement' en 'Socratisch gesprek' bieden tools om dialoog tussen polariserende groepen op onderzoekende en respectvolle wijze aan te gaan, en zo meer wederzijds inlevingsvermogen en begrip te realiseren. Deze methoden sluiten daarmee aan op de eerste theorie, de contacttheorie; zij geven praktische handvatten over hoe je het contact in de vorm van een dialoog tussen mensen die verschillen van elkaar (in bijvoorbeeld afkomst of religie) respectvol laat verlopen waardoor empathie voor elkaar vergroot wordt en angst voor elkaar verminderd wordt. De methoden sluiten ook aan op het denkkader van Brandsma en het KIS-analysemodel van polarisatie. Want met behulp van de gesprekstechnieken kunnen 'onderhuidse, onuitgesproken fricties en ongenoegens' aan de oppervlakte worden gebracht. Als je deze methoden wilt inzetten, moet je je wel realiseren dat dit eisen stelt aan deelnemers. Zo moeten deelnemers bereid zijn om zich open te stellen voor andere visies en moeten zij tevens de vaardigheid hebben om standpunten op heldere wijze te kunnen verwoorden.

- Open Space Technology (praktijkaanpak 12) is een methode om met groepen – vanaf 10 personen, tot wel 1000 personen – gezamenlijk oplossingen te zoeken voor complexe vraagstukken en hen beter te laten omgaan met potentiële of bestaande conflicten. Net zoals *Deep Democracy* is OST in eerste instantie ontwikkeld voor toepassing binnen organisaties voor het oplossen van complexe vraagstukken of conflicten. Desalniettemin zouden (elementen uit) de OST-methode ook toepasbaar kunnen zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals een open agenda, uiteenrafelen van een complexe problematiek in thema's, houden van groepsdiscussies rond de

belangrijke thema's die door deelnemers zijn benoemd, delen van zo veel mogelijk (incl. onderhuidse, subjectieve) gevoelens, beelden en informatie.

- Geweldloze communicatie (praktijkaanpak 13) kan worden ingezet om fricties en conflicten bespreekbaar te maken op een veilige en respectvolle manier, en om inlevingsvermogen tussen groepen te vergroten. GC is gebaseerd op de veronderstelling dat alle mensen vermogen tot compassie en empathie hebben en dat mensen alleen hun toevlucht nemen tot agressie of gedrag dat schadelijk is voor anderen wanneer ze geen effectievere strategieën kunnen bedenken om aan hun behoeften te voldoen. GC heeft de intentie tot verbinding en reikt daarvoor een praktijkaanpak aan met vier stappen en een tiental achterliggende concepten. In de kern komt de methode van GC erop neer dat je niet te snel oordeelt over wat iemand anders zegt of doet, want misschien zijn de overwegingen of bedoelingen van die persoon anders dan je denkt. In plaats van oordelen vraag je nader naar de overwegingen of bedoelingen van de ander. Aangezien GC wordt toegepast bij conflicten, kan deze vorm van dialoog toepasbaar zijn bij het tegengaan van polarisatie tussen groepen. Er wordt namelijk geen schuld gelegd bij bepaalde partijen, en zodoende kan er op een vreedzame manier over conflicten gesproken worden. Dat betekent dat personen/groepen die bij polarisatie betrokken zijn, met elkaar op een 'geweldloze manier' in gesprek gaan.
- Het Thomas-Kilmann model van conflict management (praktijkaanpak 14) biedt verschillende strategieën voor de omgang met conflict. Het idee achter conflict management is de onvermijdelijkheid van conflict en het voortbrengen van positieve resultaten van conflict. Het Thomas-Kilmann model is geen interventie of methode om polarisatie tegen te gaan, maar biedt inzicht in verschillende stijlen van omgaan met conflict. Er is geen foute of goede stijl, dit is afhankelijk van de situatie. Het model kan inspiratie geven hoe te handelen als er sprake is van een concreet conflict tussen twee groepen die sowieso al gepolariseerd tegenover elkaar staan.
- Een Socratisch gesprek (praktijkaanpak 16) is een 'denkgesprek' waarin deelnemers onderzoeken wat ze denken en waarom ze dat denken. Deelnemers leren goed te luisteren en eerst te vragen naar feiten in plaats van beweringen. Het is geen discussie waarin mensen hun mening verdedigen, maar een gezamenlijk onderzoek waarin deelnemers met elkaar op zoek gaan naar 'wat het geval is', woorden en ideeën scherpen aan die van anderen en reflecteren op hun ervaringen. Daardoor ontstaat tevens de mogelijkheid om een gemeenschappelijke visie te creëren. (Elementen uit) de Socratische gespreksmethode kunnen toepasbaar zijn voor het verminderen van polarisatie tussen groepen. Zoals een open houding naar elkaar, je openstellen voor de denkkaders en de betekenissen van anderen, goed willen én respectvol kunnen luisteren en vragen. Aangezien het gesprek wordt gevoerd tussen enkele personen, is deze methode moeilijker toe te passen op polarisatie op grote schaal.

PRAKTIJKAANPAK: DILEMMALOGICA

Dilemmalogica kan worden overwogen als mensen het vertrouwen niet meer hebben in de overheid of omdat het optreden of de communicatie van de overheid juist lijkt bij te dragen aan de polarisatie (zie ook theorie 7: bevorderen legitimiteit overheid). Dilemmalogica is een manier van communiceren over problemen met een focus op het depolariseren van de relatie tussen de overheid en burgers. Burgers willen erkenning van hun zorgen en inzicht in de afweging die hun overheid maakt. Is de uitkomst anders dan gehoopt, dan is in elk geval het vertrouwen niet beschadigd. Dilemmalogica gaat ervan uit dat aan burgers inzicht moet worden gegeven in de complexiteit van de afweging van de overheid. Hiermee wordt beoogd het begrip bij burgers te vergroten, en de betrouwbaarheid van de overheid te vergroten. Het creëren van begrip bij burgers draagt bij tot meer acceptatie van de gekozen beslissing. Een betrouwbare overheid is vooral helder over de

eigen rol, als facilitator én als wetgever en handhaver. Het blijft een gegeven dat het uiteindelijke besluit niet iedereen zal bevallen. Geef hiervan de grenzen aan.

PRAKTIJKAANPAK: SOCIAL ENGINEERING

Social engineering werkt op een onbewust niveau, het is een kunst van het beïnvloeden van de sociale dynamiek. Dit wordt gedaan door op zoek te gaan naar een bovenliggend concept waar alle groepen zich in kunnen vinden. Door deze verandering in aanpak moeten alle stakeholders zich weer gaan aanpassen aan de nieuwe situatie, en zo zal een nieuwe sociale dynamiek ontstaan. Social engineering kan worden ingezet als er spanningen zijn omtrent groepen of onwenselijk gedrag, en als er veel weerstand wordt verwacht bij inzet van meer conventionele depolarisatiemethoden. De interventie moet zo goed mogelijk aansluiten bij de populatie die je wil bereiken. Omdat de interventie de populatie moet aanspreken, moet er goede informatie over de doelgroep beschikbaar zijn. Kanalen om veel mensen tegelijkertijd aan te kunnen spreken (televisie, internet, kranten, flyers) moeten beschikbaar zijn en er moet de mogelijkheid zijn om dit uit te voeren.

Schema voor toepassen van theorieën en praktijkaanpakken

Juist omdat er én zoveel contexten zijn waarin polarisatie kan plaatsvinden, én er zoveel mogelijke aanpakken zijn, is het belangrijk om te kiezen voor een aanpak die het best bij een specifieke situatie past. Een combinatie van aanpakken/theorieën is daarbij meestal het meest geschikt. Welke theorieën of praktische aanpakken je het beste kunt toepassen bij polarisatie, hangt af van onder meer de fase en context waarin de polarisatie plaatsvindt. Vragen die je je daarbij kunt stellen, zijn:

- Wat is de fase van polarisatie? Is er duidelijk sprake van twee groepen die tegenover elkaar staan of niet? Is de polarisatie onderhuids, of duidelijk zichtbaar door middel van gedrag of incidenten of escalatie?
- Waar precies vindt de polarisatie plaats? In een wijk, school, op sociale media?
- Wat is de doelgroep, wie moet aan de slag gaan om de polarisatie te verminderen? Is dat OOV/ veiligheidsdomein, sociaal domein, burgers?
- Kan er sprake van zijn dat de polarisatie zich ook binnen groepen afspeelt?

In onderstaand schema vind je een eerste overzicht van wanneer theorieën of praktische aanpakken kunnen worden ingezet bij polarisatie. Het schema combineert fasen, locaties en doelgroepen met theorieën en praktijkaanpakken. De kleur donkergroen betekent: zeer toepasbaar. De kleur lichtgroen betekent: mogelijk toepasbaar, of toepasbaar in aanvulling op/in combinatie met een andere theorie of praktijkaanpak.

Fase	Deep Democracy	KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen	Denkkader Brandsma
Rust			
Ongemak			
Onderhuidse spanningen			
Openlijke spanningen			
Incidenten, escalatie			
Locatie			
Wijk			
School			
Sociale media			
Gemeente (tussen groepen)			
Gemeente (naar overheid)			
Binnen organisatie, bevolkingsgroep			
Doelgroepen			
Veiligheid, OOV burgemeester			
Sociaal domein (sociaal profes- sionals, maatschappelijke organisaties)			
Werknemers in organisaties en bedrijven			
Burgers			
Thema's			
Specifieke actuele thema's zoals intoct, 'lange arm', vluchtelingen, problematisch gedrag etc.			
Ongemakkelijk samenleven en spanningen tussen groepen in wijken			
Spanningen binnen organisaties, bevolkingsgroepen			

KIS zal andere specifieke thema's nog toevoegen in het vervolg op de verkenning.

In dit schema vind je een eerste overzicht van wanneer theorieën of praktische aanpakken kunnen worden ingezet bij polarisatie. De kleur donkergroen betekent: zeer toepasbaar. De kleur lichtgroen betekent: mogelijk toepasbaar, of toepasbaar in aanvulling op/in combinatie met een andere theorie of praktijkaanpak.

Fase	Bevorderen van positief contact, vergroten besef overlappende en/of meervoudige identiteiten, creëren van overstijgende groeps-identiteiten	Verminderen van verlies- en angstgevoelens	Denkkader Intersectioneel denken
Rust			
Ongemak			
Onderhuidse spanningen			
Openlijke spanningen			
Incidenten, escalatie			
Locatie			
Wijk			
School			
Sociale media			
Gemeente (tussen groepen)			
Gemeente (naar overheid)			
Binnen organisatie, bevolkingsgroep			
Doelgroepen			
Veiligheid, OOV burgemeester			
Sociaal domein (sociaal professionals, maatschappelijke organisaties)			
Werknemers in organisaties en bedrijven			
Burgers			
Thema's			
Specifieke actuele thema's zoals intocht, 'lange arm', vluchtelingen, problematisch gedrag etc.			
Ongemakkelijk samenleven en spanningen tussen groepen in wijken			
Spanningen binnen organisaties, bevolkingsgroepen			

KIS zal andere specifieke thema's nog toevoegen in het vervolg op de verkenning.

In dit schema vind je een eerste overzicht van wanneer theorieën of praktische aanpakken kunnen worden ingezet bij polarisatie. De kleur donkergroen betekent: zeer toepasbaar. De kleur lichtgroen betekent: mogelijk toepasbaar, of toepasbaar in aanvulling op/in combinatie met een andere theorie of praktijk aanpak.

Fase	Bevorderen van legitimiteit overheid; toepassen dilemma's	Dialogo en communicatie technieken (Open Space Technology, Geweldloze communicatie, Thomas-Kilmann model van conflict-management, Socratisch gesprek)	Social engineering
Rust		OST, GC, SG	
Ongemak		OST, GC, SG	
Onderhuidse spanningen		OST, GC, SG, TKM	
Openlijke spanningen		OST, TKM	
Incidenten, escalatie		TKM	
Locatie			
Wijk			
School			
Sociale media			
Gemeente (tussen groepen)			
Gemeente (naar overheid)			
Binnen organisatie, bevolkingsgroep			
Doelgroepen			
Veiligheid, OOV burgemeester			
Sociaal domein (sociaal professionals, maatschappelijke organisaties)			
Werknemers in organisaties en bedrijven			
Burgers			
Thema's			
Specifieke actuele thema's zoals intocht, 'lange arm', vluchtelingen, problematisch gedrag etc.			
Ongemakkelijk samenleven en spanningen tussen groepen in wijken			
Spanningen binnen organisaties, bevolkingsgroepen			

KIS zal andere specifieke thema's nog toevoegen in het vervolg op de verkenning.

In dit schema vind je een eerste overzicht van wanneer theorieën of praktische aanpakken kunnen worden ingezet bij polarisatie. De kleur donkergroen betekent: zeer toepasbaar. De kleur lichtgroen betekent: mogelijk toepasbaar, of toepasbaar in aanvulling op/in combinatie met een andere theorie of praktijkaanpak.

Naast fase, locatie en doelgroep zijn er ook nog andere vragen die je kunt stellen om tot een goede diagnose van polarisatie te komen en de juiste aanpak te kiezen. Zoals:

- Zijn de oorzaken van de polarisatie duidelijk? Kan het zijn dat de polarisatie schijnbaar over een bepaald thema gaat, maar dat de werkelijke oorzaak of onvrede ergens anders ligt?
- Welke ideeën, aannames, zorgen hebben groepen die bij polarisatie zijn betrokken? Welke nuances leven in het 'midden'? Is er wel sprake van twee duidelijke polen of is (ook) aan de polen sprake van uiteenlopende ideeën, belangen? Wat betekent dit voor je depolarisatiestrategie?
- Wat is je eigen rol bij de polarisatie, draag je als overheid of professional ongewild bij aan de polarisatie? Durf in de spiegel te kijken. Wat doet/deed je eigen organisatie in de polarisatiedynamiek en in de geschiedenis hiervan? Wat zijn de percepties hierover bij verschillende partijen? Je verschijnt als professional of ambtenaar zelden neutraal. Welke vaardigheden of houding is nodig om goed op te kunnen treden in de dynamiek?
- Zijn de professionals in de organisatie vaardig genoeg en wordt er geen 'professionele eenzaamheid' ervaren in de aanpak van polarisatie?
- Is hoeverre is de polarisatie (on)gewenst?
- Welke groepen zijn betrokken? Diverse groepen en subidentiteiten in gepolariseerde dynamieken hebben vaak een andere maatschappelijke status of een ander niveau van sociaal, cultureel en/of economisch kapitaal. Heb oog voor deze verschillen en voor de werking van macht en machtsverschillen. In hoeverre is er sprake van 'machtsgelijkheid' of machtsongelijkheid tussen deze groepen? Is het mogelijk dat bij een van de betrokken groepen de wens tot 'emancipatie' een rol speelt?
- Polarisation gaat altijd gepaard met versimpelde beelden en verhalen over de ander en over het zelf. Wat zijn deze beelden en verhalen? Om tot een goede aanpak te kunnen komen is het altijd verstandig om inzicht te krijgen in deze narratieven opdat je nuances zichtbaar kunt maken over verschillen en overeenkomsten tussen en binnen (zogenaamde) groepen. Realiseer je daarbij dat zowel aan de uitersten van een polarisatiedynamiek als bij meer 'genuanceerde' groepen een variëteit aan narratieven over de ander en het zelf kan spelen.
- Kun je volstaan met de keuze voor één specifiek denkkader om de polarisatie te verminderen? De inzet op een specifiek denkkader van polarisatie kan heel aantrekkelijk zijn omdat het complexiteit reduceert. Maar het is mogelijk effectiever om meerdere theorieën en praktijkaanpakken te combineren. Een polarisatiedynamiek ontstaat en ontwikkelt zich immers in een bredere context. Zoals de sociale en economische situatie in de gemeente of in specifieke wijken; de verhoudingen van burgers of specifieke groepen met de overheid; de geschiedenis van conflicten; de ongelijksoortige status, omvang, macht van betrokken groepen; et cetera. De volgende alinea gaat nader in op het combineren van theorieën en praktijkaanpakken.

KIS zal een aanvullende follow-up checklist ontwikkelen waarin de bovenstaande en andere relevante vragen worden opgenomen.

Combineren van theorieën en praktijkaanpakken bij polarisatie

In dit rapport hebben we afzonderlijke theorieën en praktijkaanpakken op een rij gezet. Daarbij hebben we aangegeven in welke omstandigheden en met welk doel een theorie of praktijkaanpak ingezet kan worden tegen polarisatie. Het is goed om je te realiseren dat in veel gevallen handelingsperspectieven uit theorieën en praktijkaanpakken aanvullend op elkaar zijn, en kunnen worden gecombineerd voor een zo effectief mogelijke aanpak van polarisatie. Dit lichten we toe aan de hand van enkele voorbeelden.

- 1. Bij polarisatie zijn twee of meerdere groepen betrokken. Het zal geregeld voorkomen dat het niet gaat om gelijkwaardige groepen, maar om groepen die van elkaar verschillen.** Deze verschillen kunnen onder meer zijn de omvang van een groep, machtspositie, inzet op emancipatie of juist behoud van een dominante positie in de samenleving. De ene groep ervaart verliesgevoelens, de andere groep voelt zich niet thuis of achtergesteld en wil verandering. Het denkkader van Brandsma voor polarisatie kan heel goed werken om vanuit OOV en burgemeester in te zetten op de-escalatie van spanningen. Maar wat doe je aan onderliggende oorzaken voor de polarisatie zoals verliesgevoelens of ervaren discriminatie? Hiervoor kun je je laten inspireren door de theorie en handelingsperspectieven die gaan over het verminderen van verliesgevoelens en de theorie en handelingsperspectieven die gaan over intersectioneel denken en machtsverschillen verkleinen.
- 2. Bij polarisatie tussen twee groepen hebben incidenten plaatsgevonden, maar is er ook veel sprake van onuitgesproken, onderhuidse spanningen.** Om vanuit het model van Brandsma een gamechanger effectief in te kunnen zetten, zoals 'veranderen van onderwerp' of 'veranderen' van toon is het zeer zinvol om te achterhalen of de polarisatie echt draait rond de identiteit van de twee groepen of polen. Of gaat het om iets anders, iets onderliggends? Bijvoorbeeld: polarisatie in een gemeente lijkt te spelen rond de identiteit van diverse bevolkingsgroepen, maar nadere analyse wijst uit dat een conflict tussen jongeren in een wijk aanleiding heeft gegeven tot de (verdere) polarisatie in de gemeente. Voor zo'n verdiepende analyse van polarisatieproblematiek kun je gebruik maken van het KIS-analysemodel polarisatie en oplossingen.
- 3. Je wilt de toon veranderen in een gepolariseerd maatschappelijk debat.** Om de juiste toon te vinden wil je weten wat 'er leeft' onder de groepen die bij polarisatie zijn betrokken. In het bijzonder wat er leeft bij mensen die zich niet expliciet uitspreken. Om te achterhalen wat de 'onderstroom' is, welke (onuitgesproken) fricties en dieperliggende kwesties er zijn, kun je dit onderzoeken door bijvoorbeeld dialoog- en gespreksmethoden te organiseren zoals Deep Democracy, Socratisch gesprek, Open Space Technology en Geweldloze Communicatie. Met behulp van deze methoden kan wederzijds begrip en empathie tussen groepen worden bevorderd, maar kunnen ook onderhuidse spanningen en ongenoegens boven tafel worden gehaald.
- 4. In een wijk is sprake van ongemak en onderhuidse spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen, maar nog geen sprake van escalatie en incidenten.** Om te voorkomen dat spanningen escaleren gebruiken uitvoerend professionals en ambtenaren (vanuit zowel het veiligheids- als sociaal domein) het analyse-instrument uit het KIS-analysemodel om gezamenlijk de aard, oorzaken, locaties en verschijningsvormen van de onderhuidse spanningen te analyseren en te duiden. Blijkens de analyse kan het zinvol zijn om overbruggend contact tussen bevolkingsgroepen in de wijk te vergroten (contacttheorie), is het zinvol om meer bewustwording van gedeelde (overstijgende) groepsidentiteiten te bevorderen en kunnen handelingsperspectieven op basis van de theorie over het verminderen van verliesgevoelens worden toegepast. Omdat volgens de

analyse tevens blijkt dat het optreden van de lokale overheid de polarisatie in de wijk versterkt, maak je gebruik van de handelingsperspectieven van de theorie 'bevorderen van de legitimiteit van de overheid', en van 'dilemmalogica', om het vertrouwen in de lokale overheid te herstellen.

Vervolg op deze verkenning

Welk vervolg wil KIS geven aan deze verkenning van theorieën en praktijkpakketten van polarisatie? Allereerst zijn er nog veel meer voorbeelden mogelijk waarin handelingsperspectieven uit verschillende theorieën en praktijkpakketten elkaar aanvullen, en kunnen worden gecombineerd voor een zo effectief mogelijke aanpak van polarisatie. **KIS wil toewerken naar een 'overkoepelend model voor polarisatie' dat inzichtelijk maakt welke 'kruisbestuivingen' mogelijk zijn bij de aanpak van ongewenste polarisatie.**

Een goede manier om duidelijk te maken wat je wanneer kunt gebruiken bij polarisatie, is vanuit casuïstiek. Namelijk door de stappen te bespreken die je kunt nemen in een casus, om te bepalen welke theorieën en praktijkpakketten relevant zijn om polarisatie te verminderen. **KIS heeft het voornemen om een aantal veelvoorkomende praktijksituaties van polarisatie uit te werken en daarbij te laten zien welke (combinaties van) relevante handelingsperspectieven mogelijk zijn, en waarmee je rekening moet houden bij de keuze van handelingsperspectieven** (zoals fase, betrokken groepen, oorzaken polarisatie et cetera).

Verder adviseert KIS om de beschreven theorieën in de praktijk toe te passen en door te ontwikkelen tot praktische modellen die meer handelingsperspectief bieden. Ook adviseert KIS om praktijkpakketten die we hebben beschreven, nader wetenschappelijk te onderbouwen. De meeste praktijkpakketten zijn vooralsnog beperkt onderbouwd met theorie en zijn door wetenschappelijk onderzoek nog maar nauwelijks gecheckt op effectiviteit. En veel theorieën worden nog weinig gebruikt in de praktijk. Dit is, denken wij, in beide gevallen een gemiste kans. Voor de pakketten omdat wetenschappelijk onderzoek inzicht kan geven onder welke precieze omstandigheden een aanpak nu eigenlijk werkt. En voor de theorieën omdat een wetenschappelijke theorie pas echt waarde krijgt als de praktijk er ook mee aan de slag gaat. Wanneer theorieën in de ivoren toren van de wetenschap blijven liggen zijn deze weinig zinvol. Op grond van onze verkenning pleiten we er dus voor om de kloof te dichten tussen theorie en praktijk en om zo de handelingsperspectieven bij polarisatie, en de effectiviteit hiervan, te vergroten. Daarom doen wij de volgende aanbevelingen:

- Toepassen van de beschreven theorieën in de praktijk en op basis van de uitkomsten hiervan deze concretiseren en doorontwikkelen tot modellen die praktische handvatten bieden voor de praktijk.
- Onderbouwen van de beschreven succesvolle pakketten uit de praktijk met wetenschappelijke theorieën.
- Door middel van evaluatieonderzoek, toetsen op effectiviteit van succesvolle pakketten uit de praktijk en inzicht krijgen in de noodzakelijke randvoorwaarden voor effectiviteit.

Colofon

Financier: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: Joline Verloove
Ron van Wonderen
Hanneke Felten
Ontwerp: [Design Effects](#)
Foto omslag: 123RF
Redactie: Imre van den Dop
Uitgave: Kennisplatform Integratie & Samenleving
p/a Kromme Nieuwegracht 6
3512 HG Utrecht
T (030) 789 20 009
E info@movisie.nl
I www.movisie.nl

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Integratie & Samenleving: www.kis.nl.

© Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht 2020.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Movisie. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with Movisie. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

KENNISPLATFORM INTEGRATIE & SAMENLEVING

Kennisplatform Integratie & Samenleving doet onderzoek, adviseert en biedt praktische tips en instrumenten over vraagstukken rond integratie, migratie en diversiteit. Daarnaast staat het platform open voor vragen, signalen en meningen en formuleert daar naar beste vermogen een antwoord op.

Deze kennisuitwisseling is bedoeld om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving. Blijf op de hoogte van alle projecten, vragen en antwoorden en andere kennis-uitwisseling via www.kis.nl, de [nieuwsbrief](#), [Twitter](#) en [LinkedIn](#).

Kennisplatform Integratie & Samenleving is een programma van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie

T 030 230 32 60 **E** info@kis.nl **I** www.kis.nl

